

Cumhuriyet Projesi: Türkiye’de Ulusal Ekonominin Örgütlenme Stratejisi

Cihan Aydın*

Özet

Türkiye Cumhuriyeti başlangıçtan itibaren kapitalist bir devlet olarak gelişmiştir. Anadolu ve Trakya bölgelerinde yaşayan toplumsal sınıflar, ortak kültürleri temelinde bir ulus devlet çatısı altında bir araya gelmiştir. Bu süreç, Türk tarih yazınına sınıflar üstü bir Cumhuriyet varsayımı ile yansımıştır. Askeri bürokrasinin öncülüğünde, “özerk devlet sınıfı” algısı sosyal bilimlerde egemen hale gelmiştir. Sivil toplumcu liberal tezler ve muhafazakar cumhuriyetçi tezler bu ortak çizgide birlikte ilerlemiştir. Öte yandan Türkiye’de ulusal ekonominin ulus devlet formunda örgütlenme stratejisini, üçüncü bir yöntem ile analiz eden çalışmalar mevcuttur. Her durumda Türkiye’de kuruluş dönemi, ana akım sosyal bilimlerde ilksel sermaye birikim süreci olarak ele alınmayı beklemektedir.

Abstract

Republic of Turkey has been formulated as a capitalist state from the outset. Different social classes living in Anatolia and Thrace, have come together under the umbrella of a nation-state based on common culture. This process is reflected to Turkish historiography with the assumption of a Republic over classes. Liberal civil society theses and republican national nationalist thesis have progressed together in this mutual line. On the other hand, there are studies which analyses the organization strategy of the national economy in the form of nation-states by a third method. In each case, establishment period in Turkey is waiting as a primitive capital accumulation process in mainstream social sciences.

Anahtar kavramlar: Cumhuriyet dönemi, Türkiye ekonomisi, İktisat tarihi.

Keywords: Early Republican era, Economy of Turkey, Economic history.

Türkiye’de yapılan bilimsel araştırmalarda, tarihsel dönemselleştirmelerde belirleyici unsur olarak sıklıkla siyasi kurumlar merkeze alınıyor ve bunun sonucunda, gerçekte toplumsal süreçlerin bir sonucu olarak kavranması gereken kurumlar a priori bir mutlak anlam kazanıyor. Türkiye’de kapitalizmin gelişimini yorumlamaya çalışan çoğu çalışmanın da muzdarip olduğu bu sorun, maddeci ve eleştirel bir analizin tarihsel perspektifiyle hiç de uyumlu olmayan bu özcü yorumlama biçimidir. Bu gelenek karşısında, daha geçerli bir analiz yöntemi izlerken yapılması gereken belli bir coğrafya üzerinde var olan toplumsal yapının üretim ilişkilerinin değişen karakterine bağlı olarak asıl örgütlenişini, birikim süreciyle bağlantılandır-

maktır. Zira ana akım yazında Türkiye toplumuna yön veren kişi ve kurumların tarihi olarak biçimlenen algı, “kapitalizmin Anadolu ve Trakya’da yaşayan ve ortak bir kültürü paylaşan toplumsal sınıfları Türkiye ulus devleti biçiminde örgütlemesi olarak tanımlayabileceğimiz asli süreci anlatmaya yetmez. Sermaye ile devlet arasındaki girift ilişkiyi dışsal bir ikilik üzerinden yorumlayan ana-akım makro iktisadi tarihçilik sosyal bilimlerin gelişimine herhangi bir katkı sağlamaz.

Bu çalışmalarda, “askeri bürokrat bir aydın grubunun öncülüğünde kurulan bir devletin kalkınma projesi ekseninde kendi milli burjuvazisini yaratması” şeklinde formüle edilen bir analiz biçimi yaygındır. Bu analiz, sivil toplum-devlet çatışması perspektifini paylaşan liberal merkezli tezlerle sınırlı değildir Aksine, soruna sınıf kompozisyonu bağlamında bakmaya çalışan eleştirel sosyal bilimcilerin büyük çoğunluğu

* Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Doktora Programı Öğrencisi

da Türkiye İktisat Kongresi'nden başlattıkları süreci "iktisat politikaları" ekseninde genç Cumhuriyet'in ekonomik "tercihleri" üzerinden tartışmaktadır. Böylece "başlangıçta devlet vardı, kapitalist olunmaya sonradan karar verildi" biçiminde anakronik bir ön-kabul oluşmaktadır. Kapitalist devletin tarihsel gelişim yasalarına aykırı bu yorumlama biçimi bir ulus devletin kurumsallaşma sürecinin aynı zamanda bir coğrafyanın kapitalist pazar niteliği kazanması süreci olduğunu görmezden gelir. Bu durum, kurucu bürokratların kendi zihin dünyalarından geçenler ile gerçek dünyadaki pratik faaliyetleri arasındaki ilişkinin sınırını flulaştırmaktadır. Oysaki idealar evrenine sıkışan bu dilden sıyrılarak tarihsel bir çalışma yapabilmek için, aktörlerin eylemlerinin gerçek sonuçları üzerine eğilmek zaruridir.

Bu çalışmada, döneme dair literatürde tarihsel analizlerin, bugünkü politik tercihlere uygun olacak bir şekilde ad hoc ele alındığı öne sürülmektedir. Bu politik ayrışmalar, özellikle devleti temsil eden toplumsal aktörlere yüklenen anlamlarda belirginleşmektedir. Olumlu ya da olumsuz hangi vurgu yapılırsa yapılsın, merkeze devleti koyan tüm analizlerde bürokrasi ya kalkınmacı modernleşmenin ya da otoriter iktidarın merkezinde varsayılarak temel toplumsal aktör olarak ele alınmaktadır.

Uluslaşma sürecini, kapitalist devlet projesi bağlamında tartışırken; yukarıda zikredilen dışsal ikiliklerin sebep olduğu zorlukları aşmak için, devleti sınıf mücadelesinin gerçekleştiği bir alan olarak yorumlayacak bir analizin Türkiye örneği özelinde bütünsel bir çerçevesi oluşturulmalıdır. Bu tip bir devlet yorumu; uluslaşma sürecini, öncelikle Osmanlı'dan miras alınan ve aralarındaki dinamik ilişki, "toplumsala gömülü" bir çekirdeği oluşturan sınıfların içsel mücadelesinin bir ürünü olarak ele alır ve bu dinamiği kapitalist üretim tarzı ile eklemleme sürecinde yaşanan uluslararası işbölümünün gerekleriyle yorumlar. Bu çalışmada amaçlanan, ulus devlet projesini Osmanlı'dan devralınan toplumsal mirasın oluşturduğu sınıf kompozisyonu ekseninde anlamaya çalışmaktır. Süreç içinde yaşananları, mutlak bir süreklilik veya kopuş ekseninde kutuplaştırmayan bu ilişkiyel çerçeve, toplumsal sınıflar arası kesintisiz mücadelenin izlediği patikayı da açığa çıkaracaktır. Böylece tarihsel bir anda dondurulan yöneten-yönetilen ikiliğinin yerini, sosyal gerçekliğin hareketli yapısı içerisinde diyakronik bir analiz alacaktır. Bu mücadele biçimlerini incelemeye ise iktidar blokunu oluşturan egemen sınıfların süreç içindeki yönelimlerinden başlanacaktır.

Milli Olanın Sınırları

Kapitalizmin tarihsel özgüllüğü içerisinde, belirli milliyetçilik projeleri ekseninde oluşan, Anderson'un modernist yorumu ile hayali cemaatlerin dünya genelinde örgütlenme biçimi ulus devlet ölçeğinde olmuş ve bu süreç sonunda bu devlet formu evrensel bir nitelik kazanmıştır. Bu projeler, kendi özgün dinamikleri saklı kalmakla birlikte, hem kendi içlerinde hem de birbirleriyle birtakım eşitsizlikler üzerine kurulu hiyerarşik sistemler olarak ortaya çıkarlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun işgali ile belirginleşen milli mücadele sürecinde de Anadolu'da yaşayan halkların Türk kimliği ile kodlanması; oluşmakta olan "makbul vatandaş" profilini olduğu kadar, ulusal ekonominin sınırlarını da belirleyen ortak paydayı oluşturmuştur. Ulus devletlerin burjuva sınıfının öncülüğünde modern kapitalist üretim ilişkilerine paralel olarak ortaya çıkması sürecine uygun olarak, Türkiye'de de bu süreç sermaye birikiminin gereklilikleri doğrultusunda, belirli coğrafi sınırlar içerisinde pazarın egemenlik haklarının kim tarafından nasıl denetleneceğine hukuksal altyapı kazandıran bir kurumsallaşma biçiminde gerçekleşmiştir (Türkay, 2009: 185). Bu anlamda ulusal ekonominin unsurlarını incelemeye, o ulus projesini oluşturan Türk kimliğinin sınırlarının oluşumundan başlamakta yarar var.

İmparatorluğun dağılma sürecinde milli olanın sınırları belirginleşirken, en başından itibaren tek tip bir proje takip edilmemiş, bir anlamda siyasal gelişmelere verilen hızlı tepkilerin getirdiği bir dene ve gör pratiği inşa edilmiştir. Dünya genelinde yaşanmakta olan bir savaşa paralel olarak el yordamıyla inşa edilmeye çalışılan, Akçura'nın ünlü ifadesiyle üç tarz-ı siyasetin nihai sonucu olarak Türk ulusal kimliği doğarken, bu doğum sürecinin sancıları etnik dışlama hareketleriyle açığa çıkmıştır. Ortak geleneği icat edilen bu Türk kimliği, yeni devletin asli unsuru olarak kurulurken, bu sürecin iki temel faaliyet alanı olmuştur; devletin bekası için içsel bir tehdit olarak algılanan gayrimüslimlerin Türklerin anavatanı olarak tahayyül edilmeye başlanan Anadolu'dan tasfiyesi ve Türk olmayan müslüman toplulukların da asimilasyonlarını kolaylaştırmaya yönelik olarak nüfusun genel yapısı içerisinde değişiklikler yapmak (Akçam, 2007: 181-182). Gerçekten de etnik politikaların belirginleşmeye başladığı 1912 yılına kadar Müslüman ve gayrimüslim halklar görece bir uyumla bir arada yaşıyor, tarihsel bir mirası paylaşıyordu. Fakat İmparatorluğun dağılma sürecinde keskinleşmeye başlayan

milliyetçi reflekslerin Türk kimliği ekseninde bütünleşmesi özellikle 1913-1917 yılları arasında uygulanan yeni politikalarla Anadolu ve Trakya topraklarından müteşekkil kılınacak yeni ülkenin etnik yapısını büyük oranda değiştirmiştir. Sürecin sonunda nüfusun neredeyse üçte biri ya yer değiştirmiş ya yurtdışına sürgün edilmiş ve hatta kimi yorumlara göre sistematik olarak imha edilmiştir (Akçam, 2007: 182).

Uluslaşma projesinin hayata geçmeye başladığı Birinci Dünya Savaşı esnasında ve bu projenin somutlaştığı Kurtuluş Savaşı sonrasında farklı uğraklarda yaşanan tehcir, mübadele, göç, asimilasyon, iskân ve istihdam politikalarının tamamının işaret ettiği ortak bir öz, yeni Türk kimliğinin hiyerarşik yapısı içerisinde farklı derecelerin mevcut olduğudur. Zira bütün bu faaliyetler, yasal anlamıyla Türk vatandaşlığı ile pratik anlamıyla Türklüğün aynı anlama gelmediğini göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti tebaasından olmak, Türk tebaasından olmak ve Türk ırkından olmak gibi farklı skalaları işaret eden ifadelerin yaygınlığının gösterdiği şey, kurgulanan Türk kimliğinin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkesi kapsayan bir statü olmaktan uzak olduğudur (Yeğen, 2002: 208). Ulus projesinin içirme ve dışlama mekanizmalarını, Cumhuriyet sonrasında çıkarılan iskân kanunları üzerinden inceleyen bir çalışmanın da gösterdiği üzere (Çağaptay, 2002: 216), uygulamada en başta etnik olarak Türk ve dinsel olarak Müslüman olan kişiler yer alıyor, gayri-Türk Müslümanlar ve gayrimüslimler ise onların ardında yer alıyordu. Kısaca özetlemek gerekirse, Türk milliyetçiliği Türklüğün tanımı için üç eşmerkezli bölge yaratmıştı: en dışta teritoryal, ortada dinsel ve merkezde etnik ortaklık paydasına dayalı bölgeler yer alıyordu ve grupların makbuliyeti merkeze olan uzaklığı ile ters oranlıydı. Bu noktada milli kimliğin sınırlarında dikkat çekici olan Osmanlı toplumunun kapitalizmle eklemlenme sürecinde etkin bir rol oynamış olan gayrimüslimlerin süreç içindeki tasfiyeleridir, ki bu da yeniden kurulmakta olan ulusal ekonominin sömürü mekanizmalarındaki rol değişiminin direkt bir sonucudur.

Dönemsel olarak 19. yüzyılda yoğunlaşan Osmanlı toplumunun kapitalistleşme sürecinin, siyasal modernleşme merkezli tarih-yazımında bir çöküş süreci olarak alınması ve üretim ilişkilerindeki değişimin değil siyasal güç ilişkilerindeki değişimin sürülmesi bu dönemin “yarı sömürge oluş tarihi” olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur (Aktar, 2006: 166). Bürokrasi öncülüğünde bu duruma bir tepkime olarak doğduğu varsayılan Cumhuriyet projesine dair

çalışmalar, ülke içerisinde ellerinde tuttıkları sermaye belli bir birikime ulaşmış olan gayrimüslimlerin yerini belirli bir “milli iktisat” projesi ekseninde nasıl Müslüman Türk burjuvazisinin aldığı konusu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çalışmalarda tercih edilen ifadeler zaman zaman değişse de genel olarak kast edilen ekonomik bağımsızlığını, içeride kendi sermaye birikimini sağlayarak kazanmak isteyen devlet eliyle bir milli burjuvazinin nasıl yaratıldığı sorunudur.¹ Sonradan yaratılan, kayırılan, zenginleştirilen bir burjuvazi tasarısı bu ters kutuplu yorumlamaların merkezinde yer alır. Bürokrasi-burjuvazi çatışmasını kullanan veya bürokrasi-burjuvazi arasında dışsal bir işbirliği olduğu yorumunu geliştiren ayrı değerlendirmelerde ortak olan nokta ikisi arasında kurulan ikiliktir. “Devlet eliyle yaratılan burjuvazi” tasarısını kullanan tüm bu tezlerde ortaya çıkan ikilik, sınıflı bir toplumsal yapıya sahip kapitalist devlet bürokrasisinin ya kendine ait sınıfsal çıkarları ya da kalkıncı tahayyülleri olduğu varsayımına dayanmaktadır.

Yaratılan Burjuvazi Tasavvuru

Tarihsel olarak Türkiye’de burjuvazinin zayıf ve devlete bağımlı olduğu tezi ana-akım geleneğin büyük bir bölümüne hâkim olan bir yorumlama biçimidir. Batılı anlamda modern bir toplumsal formasyonun altyapısının süreç içinde kendiliğinden değil de hızlı bir şekilde devlet eliyle oluşturulmuş olması bu dönemin genel hatlarıyla bir çeşit “otoriter modernizm” olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır (Bkz: Toprak, 2004). Bu “ortada ifade”nin sağ ve sol kanatları ise, aşağıda daha detaylı görülebileceği üzere otoriter devleti çalışmalarının merkezine almakta ve burjuvazi ile içsel bağıntılar kurmadan kendi özsel çıkar veya tahayyülleri olan bir bürokrasi prototipi üretmektedirler. Ana-akım olarak ele alabileceğimiz yorumlardan belki de en çok referans alanlardan bir

1 Örnek olarak, Murat Koraltürk, Ekonominin Türkleştirilmesi, İstanbul: İletişim Yay., 2011. çalışmasında Milli İktisat kavramsallaştırması yerine Ekonominin Türkleştirilmesi ifadesini önerir: “Milli iktisat, Osmanlı Devleti tebaasının veya T.C. vatandaşlarının yabancılar karşısında ekonomide avantajlar elde etmesi olarak ifade edilebilir. Ekonomiyi Türkleştirme ise tebaa ve vatandaşlar arasında Müslüman-Türk unsurun gayrimüslim unsurun aleyhine olacak şekilde kayırılmasıdır. İkinci kavram, yurttaşların bir kısmını oluşturan belirli dinsel-etnik grupların hâkim etnik-dinsel gruplardan yurttaşlar lehine iktisadi yaşamın çeşitli alanlarında etkisizleştirilmesi vurgusunu taşır. Milli iktisat kavramında ise yurttaşlar arasındaki etnik-dinsel farklılıklara ve bu farklılıklara dayalı ayrımcı politika ve uygulamalara ilişkin bir vurgu yoktur.”

tanesi; savaş yılları içerisinde Türkiye'de var olan gayrimüslim ticaret burjuvazisinin ülkeyi terk etmesi yüzünden burjuvaziden arta kalan kısmın bürokrasiye karşı özerk bir tavır alamayacak kadar zayıf bir sınıf oluşturmasıdır (Keyder, 2009: 103). Sermaye birikimini gerçekleştiren sınıfın, siyasal süreçlere yön vermediği bir kapitalistleşmenin kendinden var olabileceği tahayyülüne dayanan bu yorumda, iktidarı elinde bulundurmasına rağmen işlevsel bir vesayet kuramadığı için "devlet sınıfı" olarak bürokrasi otoriter bir rejim oluşturarak Cumhuriyetin ilk yılları boyunca yerli burjuvazinin zenginleşmesine izin vermiştir. Bunun karşılığında ticaret burjuvazisi de minnetini dile getirmekle yetinmiş ve para kazanma ayrıcalığı karşısında sivil toplum kurma hakkından vazgeçmiştir (Keyder, 2009: 106-107). İzin ve minnet gibi kapitalist devletin rasyonel işleyiş mantığına uygun olmayan bu ifadelerde belirginleşen nokta bürokrasinin kendine ait sınıfsal özerkliği olabileceği kanaatidir. Hem İttihat ve Terakki döneminde hem de cumhuriyet döneminde, üretim ilişkilerinden soyutlanmış özerk bir konumdan bu ilişkileri keyfi bir biçimde yöneten bürokrasinin Türkiye'deki girişimci sınıfı, ulusal bir kalkınma programının parçası olarak yarattığı savunulmaktadır (Buğra, 2008: 63-37).

Ayrıca bu yorumda belirgin bir şekilde; sivil toplumun kurucu unsuru olarak kendisine tarihsel bir misyon yüklenen ve Türkiye özelinde bu rolün gereklerini yerine getiremediği için de kendisine serzenişte bulunulan bir burjuvazi kategorisi dikkati çekmektedir. Neticede bu tip bir tek taraflı bağımlılık tezinde, Cumhuriyet dönemi boyunca burjuvazinin hükümet politikalarını eleştirirken dikkatli bir tavır takınmak zorunda kaldığı ve örgütlü bir şekilde siyasete katılmanın yerini tek tek işadamlarının siyasal yetkililerle gayri resmi ve partikülarist ilişkiler kurma çabalarına bıraktığı kabul edilmektedir (Buğra, 2008: 59). Burjuvazinin Batı toplumlarındaki gelişiminden çok farklı, özgün bir gelişim gösterdiğini ve onun gelişme sürecinin Osmanlı yönetim biçimi olarak patrimonyalizm ile bileşerek Türkiye özelinde açığa çıktığını savunusu; açıkça idealize edilmiş bir formda evrensel bir burjuvazi olduğu varsayımına dayanmaktadır (Dinler, 2009: 24). Dinler'in ifadesi ile "burjuvazinin 'çekirdekten yetişme' olmak yerine 'devlete bağımlı' olmasının Türkiye için ayırt edici bir kriter olarak kullanılması da yönetsel bir sorundur." Çünkü devlet oluşum sürecinin kendisi üretim ilişkilerinde yaşanan toplumsal dönüşümün gerçekleştiği bir mücadele alanı olmasına rağmen, devlet ve burjuvazi iki ayrı

aktör olarak kurgulanmaktadır (Dinler, 2009: 35).

Ayrıca bir sınıf olarak bürokrasi tasarısı, devletin diğer sınıflarla mücadele halinde olduğu fikrini de beraberinde getirir. Bu noktada yukarıda özetlenen çerçevede dikkati çeken burjuvazi hakkındaki serzenişin yerini, kimi analizlerde daha kuşkucu bir devlet karşıtlığı alabilmektedir. Bir önceki yorumlama biçimindeki; devletin burjuvaziye "ekonomik kalkınma görevi"ni yüklediği ve müteşebbis sınıfın bu yazılı olmayan anlaşmaya uymadığı anda devletle olan ilişkilerinin hemen gerginleştiği fikrini paylaşan bu tip yorumlarda devletin bir aktör olarak siyasal alanı sürekli kısıtladığı fikri daha da pekişmektedir (Bkz. İnsel, 1996: 137). Güdümcülük ekseninde yapılan bu yorumlamanın temelinde toplumsal mücadele alanının devlet tarafından kapsanması fikri vardır. Bu tarz bir yorumu geliştiren yazarlardan İnsel'e göre Türkiye'de devletin amacı, kendi varlığını sürdürebilmesini sağlamak üzere güdümcülük imkânlarından yararlanırken ekonominin içinde geçici olarak yer alıyormuş gibi görünmektir. Ekonomik ve siyasal alanı kavramsal çiftler olarak birbirinden ayıran bu yoruma göre, Türkiye'de devlet düzen ve kalkınma işlevini yerine getirirken asıl amaç olarak kendi iktidarını yeniden üretmektedir (İnsel, 1996: 164). Yalman'ın bu konudaki eleştirel bir ifadesiyle; bu tip analizlere göre Türkiye'de devlet "iktisadi kalkınmayı bir amaç olmaktan ziyade amaca yönelik bir araç, diğer bir ifadeyle devletin toplum ve/veya birey üzerindeki tahakkümünü sürdürmeye yönelik etkin bir strateji olarak görmektedir" (Yalman, 2004: 50). Gerçekten de, birazdan ele alacağımız modernleşme analizlerinde sıklıkla yer bulan "kalkınma için otoriterlik" tasarısını tersine çeviren bu yorumda birbiriyle uyuşması mümkün olmayan analiz birimleri eklektik bir biçimde iç içe geçmiştir. Buna ek olarak, gerçekte toplumsal aktörlerin mücadelesiyle açığa çıkan dinamik bir sistem, kendine ait mutlak niyetleri olan başlı başına bir aktöre dönüştürülmüştür. Kısacası "devlet, devlet seçkinleri olarak ifade edilen, kendi kendilerini belirleyen ve kendi özgül varlıklarının bilincinde olan öznelere özdeşleştirilerek özgül kurumsal yapılarıyla tanımlanınca kendi 'rasyonalitesi'ne sahip bir tür 'gerçeklikmiş gibi' görünmektedir (Yalman, 2004: 47-48).

Devlet merkezli birikim tezlerinin bir adım sağında karşımıza, ulus devlet projesini sınıf dilinden soyutlayarak bir sivil toplum-devlet çatışmasına indirgeyen liberal tezler çıkmaktadır. Özellikle bürokrasinin askeri kanadının iktidar çatışmasındaki etkin rolü üzerine yoğunlaşan bu yorumların çekirdeğinde

muktedir ve ceberut bir devlet tahayyülü yer almaktadır. Bu tahayyülün merkezinde, devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkileri tanımlayan kurucu modelin temel unsurları askeri bürokrasinin devlet mekanizması içerisinde özerkleşmesi ve ordunun kendi içindeki merkezileşme halidir. Ulus devlet projesinin kurucu unsuru olarak askeri bürokrasinin siyasi yönetim mekanizmasındaki bu özerkleşmesinin temel dinamiği ise kuruluş yıllarından miras kalan ‘Savaş Yönetim Modeli’nin sürekliliğidir (Bkz: Bayramoğlu, 2002: 30). Buna göre, Türkiye anayasal sisteminde askeri bürokrasinin sivil siyasi otoriteye bağlılığı temel bir ilke olarak kabul edilmiş gibi görünse de gerçekte bağımlılık mekanizması tersine doğru işletilmekte ve bu sürecin nihai sonucu siyaset alanının sürekli ve artan oranda devletleştirilmesinin ya da sistematik olarak daraltılmasının öyküsünden oluşmaktadır (Bayramoğlu, 2002: 35). Ulus devlet projesi; geleneksel ilişki sisteminin içinde kalan çevre üzerinde bir yönetim modelinin, Türk bürokrasisi ve onların modernist müttefiki olan kentli aydınlardan oluşan bir merkez tarafından kurumsallaşması olarak ele alınmaktadır. Ve nihayetinde sürecin yeni tanımı dışlayıcı bir laiklik ve milliyetçilik ekseninde tepeden yürütülen modernist bir kültür devrimi olmaktadır.

Ontolojik olarak analiz birimlerinin içeriğinin gelişigüzel seçilmesinin tarihsel analizlerde bu tip sorunlu sonuçlar doğurması kaçınılmazdır. Türkiye’deki sosyal bilimlerin merkezindeki ana-akım güçlü devlet tezlerinden, sivil toplumcu liberal tezlere doğru kaydıkça göze çarpan; bürokrasi/burjuvazi ikilisinin yerini zaman zaman ordu/toplum, devlet/toplum, elitler/toplum, bürokrasi/halk gibi farklı türden ikilikler alsa bile, bu farklı ikiliklerin arasındaki sürekliliği sağlayan şeyin tüm analizlerde ilk terimi devlet, ordu ya da bürokrasi gibi aynı toplumsal gücün oluşturması, ikinci erimin ise nasıl ifade edilirse edilsin, burjuvaziye mutlaka içine alacak biçimde tanımlanmasıdır (Savran, 1987: 155-156). Bu ikili ayrımın doğal bir sonucu da ya sivil toplum kurma hakkını kullanmadığı için burjuvaziye serzeniş ya da bu hakkı kullandırmadığı için devlete karşı skeptik bir bakış olmaktadır. Fakat ısrarla altı çizilmesi gereken, Akça’nın ifadesi ile bu analizlerde “devlet sadece tabi sınıflar ve toplumsal kesimler üzerinde değil aynı zamanda burjuvazi gibi hâkim sınıflar üzerinde de tahakküm kuran veya burjuvazinin kendini hegemonik bir güç olarak tahkim etmesine ket vuran kadir-i mutlak bir özne olarak resmedilir. Bunun sonucunda, ne devletin kurumsal mimarisi ne de devlet aktörlerinin pratikleri (özellikle sınıfsal)

sosyo-politik iktidar ilişkileri tarafından kurulmaz ve/ya sınırlanmaz” (Akça, 2010: 355). Gerçekte kapitalist toplumsal sistemin tarihsel özgünlüğü içerisinde devlet sınıfsal bütünlüğün en önemli parçasıdır. Fakat bu haliyle, toplumsal bütünlüğü parçalarına ayırıp kendi bünyesinde eriterek bütünlüğün kendisine dönüşen bir kudret halini almaktadır. Kısacası farklı pusulaları takip etseler bile, tepeden devrim tezlerinin nihayetinde ulaştığı noktada bir özne olarak devlet bizi beklemektedir. Oysaki Haldun Gülalp’in ilk dönem çalışmalarında belirttiği gibi, devrim sürecinde devlet aygıtı nesne ya da hedeftir, asıl öznel toplumsal sınıflardır (Gülalp, 1983: 96). Dolayısıyla bir coğrafya üzerinde tesis edilen ulusal bir ekonominin inşa sürecini, sermaye birikimini sürdüren sınıfların müdahil olduğu bir burjuva devrimi süreci olarak görmek gerekir.

Fakat devlet-burjuvazi ikiliği sadece bu ilişkide tek taraflı bağımlılık olduğunu düşünen yazarların kullandığı bir dışsallık değildir. Sanayileşme süreci içerisinde bir milli burjuvazi heyulası geleneksel modernist yorumların da çıkış noktasını oluşturur. Devleti kuran yöneticilerin Batı tipi sanayileşmiş modern bir ülke inşa etmek istedikleri ve bu süreçte burjuvaziye destekledikleri ancak burjuvazinin ilerici rolünü yerine getirmektense kısa yoldan zenginleşmeyi tercih ederek kompradorlaştığı fikri bu anlatımın çatısını oluşturur. Kalkınmacı tezlerin en tipik örneği, kuruluş döneminde “bütün güçlülere rağmen” yapılanları “oldukça doğru yönde ve enerjik bir atılım manzarası” olarak görmektir. Kurucu kadronun önceliğinin disiplinli bir devlet örgütü kurmak ve ekonominin altyapısını güçlendirmek olduğu kabul edilirken, bu dönem iktisadi kalkınma yönünden sağlam temellerin atıldığı iyi değerlendirilmiş bir başarı öyküsüdür (Bkz: Yenil, 2001: 67). Resmi ideoloji ile büyük paralellikler gösteren bu tezde, kendi özel çıkarları için siyaset alanını sürekli daraltan devlet sınıfının yerini “muasır medeniyet seviyesine” çıkmayı arzulayan bir yönetici kadro fikri almıştır.

Bu tezin en saf örneğini İsmail Cem’in anlatımında bulmak mümkündür, “bürokrat kesimdeki ilerici unsurların en belirgin özelliği, günümüze dek sürdürdükleri temel özellik olan iyi niyettir” (Cem, 1986: 302). Niyetleri ve eylemlerinin sonuçları arasında talihsiz bir isabetsizlik olduğunu varsayan bu değerlendirmeye göre Cumhuriyet projesinin hayata geçmesi esnasında imtiyazlı üç grup ön plana çıkmıştır: 1) İstanbul tüccarı, Anadolu eşrafı ve toprak ağaları, 2) Milli Mücadeleye katılan subaylardan son-

raları “memleketi kalkındırmaya” merak salanlar, 3) Mebuslar ve bürokrasinin üst kademeleri. Başlangıçta birbirini destekleyen bu zümreler arasında zaman zaman çıkar ayrılıkları yaşansa da bu zümreler asıl mücadeleyi “devlete sahip çıkan memurlara” karşı verecek ve kazanacaktır. Kısacası “azınlığın kurnazlığı, Milli Mücadeleyi başarıp gerçekten namuslu kalmış ekibin iyi niyetine baskın çıkacak, ‘iş’ bilenler ekonomi ve sosyoloji bilmeyenlere galip gelecektir” (Cem, 1986: 289). Özellikle lider kadronun fetişleştirilmesi üzerinde belirginleşen bu analiz biçimi Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Türkiye’si arasında keskin bir kopuş fikri üzerine inşa edilmiştir. Genel hatlarıyla 1980’li yıllara kadar sosyal bilimlere egemen olan bu yorumlama tarzı bu tarihten itibaren yerini, yukarıda da özetlenmeye çalışılan, İmparatorluk’tan günümüze ceberut devletin sürekliliği fikrini savunan yeni analizlere bırakmıştır. Ki bu durum, yazarların bugünkü politik tercihleri ile Cumhuriyet dönemine dair vurguları arasında ad hoc bağlantılar olduğu yönündeki iddiamızla büyük oranda uyumaktadır.

Lider kadronun fetişleştirilmesi durumunun en sık başvurulan biçimi zaten mevcut olan durumun dışındaki tüm alternatifleri irrasyonel olarak kodlamaktır:

“Rusya, Enver Paşa, anti-emperyalizm, Mustafa Suphi, Çerkes Ethem gerillacılığı gibi unsurlarla boyanarak bir komünizm akımı biçimine sokulan karışıklıkların altında yatan asıl sorun, sosyalist bir rejim kurulması değil, hâlâ Meşrutiyet dönemindeki şeriatçı, liberal, İtlafçı, Turancı ve Pan-İslamcılar arasındaki eski kavgaların karmaşasının yarattığı bir sorundur. Bunların hiçbirinin görüşlerine katılmayan tek kişi Mustafa Kemal’dir. O, ne hilafet-saltanat meşrutiyeti, ne İslam ittihamı, ne şeriat devleti, ne Turancılık, ne de sosyalizm yanlıydı. Bunların hepsi, daha sonra Nutuk’ta anlattığı gibi, ulusal kurtuluş savaşının gerçeklerine ve amaçlarına aykırı hayalci serüvenlerdi ve hepsine karşı başarılı bir savaş yürüttü” (Berkez, 2003: 492).

Bu ifadede başarı ile yürütüldüğü düşünülen “anti-emperyalizm savaşı Türkiye açısından bir çağdaşlaşma savaşıdır” ve yeni devletin doğum sürecini başlatan gücün ayan, burjuva ya da işçi sınıfının temsilcisi olmayan bir kişinin elinde toplanması Osmanlı-Türk tarihi çizgisinde önemli bir olaydır (Berkes, 2003: 496). Azgelişmişlik sorununu, emperyalizmin agresif politik atakları karşısındaki bir edilgenlik formu olarak kabul edilen geleneksel ilişki sisteminde arayan bu ilerlemeci tasarıda ulus devlet projesi kal-

kınma yolunda tarihsel bir aşamayı simgeler. Buna göre uluslaşma süreci “Türkiye üzerindeki Batı emperyalizmini sonra erdirmek üzere” ve “Batı’ya karşı” yaşanan bir Batılılaşma projesidir (Kongar, 2007: 350). Tarihsel kökleri Kadro’culuğa kadar uzanan bu yorumlarda belirgin olan, özellikle 19. yüzyıldan itibaren yaşanmakta olan “yarı-sömürge oluş tarihi” ile Cumhuriyet’in kurucu kadrolarının sanayileşme idealleri arasındaki zıtlıktır. Fakat dini değerlerden arındırılmış ve Batı tipi çağdaş bir kalkınma planı ile yola çıktığı kabulünden hareket edilen bu devletin sınıflarla olan ilişkisinin sınırları muallâktır. Burjuvaziyi hegemonik bir güç olamadığı için eleştiren sivil toplumcu liberal tezlerin tam aksine, bu yorumda Türkiye burjuvazisi salt kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda hareket ettiği için eleştirilmektedir.

Kolayca görülebileceği gibi; ana-akımın hangi kanadında bulunursa bulunsun burjuvazi-bürokrasi ikiliğinde sınıfsal derinliği sağlayamayan merkezi tezlerin hemen hepsinin ortaklaştığı temel nokta, burjuvaziyi sonradan yaratan kurucu kadroların milli iktisat çerçevesinde bir sanayileşme programını idealize ettiği ama bu idealin bir şekilde başarısızlıkla sonuçlandığı fikridir. Kuruluş projesinin kendi hegemonik söylemini, tarihsel bir ideal gibi sunan bu bakışta “silahlı savaştaki başarının ardından kazanılması gereken ekonomik zafer”in amaçlandığı ve dönemin en büyük sorununun bu ekonomik çabayı da esas alarak ülkenin sanayileşmesine yöneltmek olduğu savunulmaktadır (Bkz: Georgeon: 2006: 187). Fakat Gülalp’in de ifade ettiği gibi (1983: 89-90); bu geniş görüş birliğine karşı, yönetici kadronun asıl amacının bağımsız ekonomik bir gelişme ve sanayileşmeyi sağlama olduğu durumu gerçekte kanıtlanmış bir önerme değildir. Geçmişe dönük sınıfsal amaçlı önkabulü, bir kez zorunlu olarak ele alındığında tarihsel gerçeklikler başarısızlık olarak nitelenmeye başlanmaktadır. Fakat bu soyut kıstasa göre başarısızlık olarak nitelenen eylemlerin, ilksel sermaye birikiminin gereklilikleri bağlamında ele alınarak tarihsel sonuçları itibarıyla incelendiğinde aslında egemen sınıflar açısından başarılı olduğu görülecektir.

Öte yandan bir ulus devlet projesi altında ulusal ekonominin örgütlenmesi konusunda, buraya kadar özetlenmeye çalışılan tezlerin dışında yer alan başka eleştirel yorumlar da gelişmiştir. Uluslaşma projesi içerisinde burjuvazinin etkinliğini yadsımayan ancak yine de devlete kalkınmacı bir görelî özerklik atfetmekten geri durmayan bu yorumların ortaklaştığı nokta, özellikle Osmanlı’nın son döneminden itiba-

ren gayrimüslimlerin yerini almaya başlayan Müslüman-Türk burjuvazinin henüz devlet desteksiz tam piyasa koşullarına adapte olamayacak denli güçsüz olmasıydı. Buna göre, Müslüman-Türk burjuvazisinin “zayıf, dağınık, örgütsüz ve büyük ölçüde bağımlı” durumda olmasından dolayı burjuva devriminin burjuvazi dışındaki sosyal gruplarca yapılması zorunluydu ve Türkiye koşullarında bu tarihi misyonu küçük burjuva aydınları üstlenmişti (Boratav, 1998: 15). Kısaca kentli burjuva aydınları ve bürokrasi, milli burjuvazinin çıkarlarını kendisinden daha iyi koruyacak politikalar geliştirmekteydi. Kuruluş sürecine dair bu soyutlamada, burjuva aydınları ile burjuvazi arasındaki -kapitalist rasyonel mekanizma bir kez kurulduktan sonra yapısal bir işleyiş kazanmış olması gereken- ilişkide “iktisat politikaları” ile doldurulmaya çalışılacak olan iradi bir boşluk varsayılmaktadır, ki bu durum bu yorumu kısmen tepeden devrim tezlerine yaklaştırmaktadır.

Özellikle “devletçilik dönemi” tartışmalarında daha da belirginleşen yaratıcı bir aktör olarak devlet imgesi, bir yandan bürokrasinin burjuvazinin yerine geçmesi; öte yandan da devletin, bir anlamda sistemin dışında yer alması varsayımlarını içermektedir. Diğer bir deyişle, bir ‘milli sanayi burjuvazisi’nin yokluğunda bürokrasinin bu işlevi üstlenerek devlet sermayesi ile ‘bağımsız ekonomik gelişme’yi gerçekleştirdiği ve dolayısıyla bunu yaparken de sistemin kuralları dışında ‘ilerici’ bir işlevi yerine getirdiği düşünülmektedir (Gülalp: 101). Diğer yandan Osmanlı’dan günümüze kadar süren kapitalistleşme sürecinde merkez kapitalist ülkelerle yaşanan bağımlılık ilişkilerinin, mevcut kalkınma stratejisinin başarısını olanaksız hale getirdiği öne süren bir yoruma göre, Türkiye’de kapitalistleşmenin tarihi gelişmenin sürükleyici unsuru olması gereken burjuvazinin ikinci sınıflaşma tarihidir. Bu analiz biçimini geliştiren yazarlardan İzzettin Önder’e göre (2003: 284), Osmanlı’dan gelişmiş bir sanayi için gerekli alt-yapıyı miras devralamamış Türkiye toplumunun siyasal bağımsızlığını kazanması aynı anda ekonomik bağımsızlığını da kazanması anlamına gelmemiştir. Görülebileceği üzere iç ya da dış hangi dinamiğe ağırlık verilirse verilsin, neredeyse tüm araştırmalarda ekonominin ve siyasetin kendi işleyiş yasaları arasındaki dışsal bağlar devlet yöneticilerinin uyguladığı iktisat politikaları ile sağlanmaktadır. Fakat tarafların bu şekilde sonradan bağlandığını kabul etmek, bürokrasinin tarihsel olarak burjuvaziyi öncelendiği anlamına gelir ki, bu durum modern kapitalist devletin varoluş mantığıyla çakışmaz. Kapitalist dev-

letin işleyiş mantığının dışavurumu olan eylemlerin iktisat politikaları olarak yorumlanışının sebebi, çoğu zaman kurucu kadroların sermaye birikimi dinamiklerinden bihaber varsayılıyor olmasıdır: “kapitalist dünyanın bölme ve parçalama hesapları arasından kapitalist dünyaya gözlerini açmış olan genç Türkiye Cumhuriyeti ekonomik anlamda maddi altyapı açısından zayıf olduğu kadar, zihniyet ve ideolojiden de oldukça yoksundu” (Önder: 262).

İktisat politikalarının uygulayıcısı olarak devlet bürokrasisi başlangıçta ideolojisiz olarak ele alınırken; merkez kapitalist ülkelerle eşitsiz mübadele ilişkisine dayalı olarak kurulan ticari ilişkiler sebebiyle az gelişmiş ülke burjuvazisi de üretken sermaye niteliği kazanamayarak merkezdeki ülkelere sürekli kaynak aktarımına sebep olan rantiyeci bir sınıf olarak görülmektedir. Bu çizgideki yazarlardan Eliçin de (1970: 301), “Türk devrimi çağdaşlaşma-batılılaşma yönü ile ideolojisiz olduğu gibi, kadrosuzdu” fikrini savunmaktadır. Özellikle sanayi gelişimi ile kalkınma arasında kurulan paralelliklerin neticesinde bu yorumda şu tip bir ikilik oluşturulmaktadır; planlı iktisat politikaları uygulayarak Batı uygarlığını yakalamayı sağlaması gerekirken yozlaşan devlet yöneticileri ve elindeki birikimi bu proje için değerlendirmekten imtina eden bir burjuva sınıfı:

“devlet hem kendi yağıyla kavrulmak hem de belki Kurtuluş Savaşı’ndan daha çetin bir ekonomik kalkınma savaşı içine girmek zorunda ve durumunda idi. Bu ancak bilimsel bir planlama ile başarılabilirdi. Ama yönetici memur sınıfı ve şehir burjuvaları pek çabuk uygarlaşmak, Avrupalı gibi yaşamak istiyorlardı, bu uğurda hiç sabırlı değillerdi; iğneden ipliğe, kiremitten çini sobaya, otomobilden şampanyaya kadar her şeyi, her şeyi dışarıdan getirtmek de gerekse bu özveriden çekinmeyecek, borçlanmayı bile yeniden göze alacaktır” (Eliçin: 270).

İktidar bloku içerisindeki hakim sınıf ve grupların birbirlerinden özerkliğine dair vurguların yarattığı bu ikilik neticesinde, iktisat politikaları kavramsallaştırması basit haliyle ekonomik tercihler anlamı kazanmaktadır. Bu tip ikiliklerde sivil-asker bürokrasinin devlet yönetiminde etkili bir sınıf olarak yer tutmasının sebebi tüccar ve sanayi sınıflarının henüz “emekleme dönemleri”nde olmaları kabul edilir. Bu konudaki görüşünün temellerini TBMM’nin 2. ve 3. dönemlerinde seçilenlerin mesleki dağılımına dayandıran bir yazara göre, “her iki dönemde de devlet memuru, ordu ve eğitimci kökene sahip olanlar %60’a yaklaşırken ticaret, tarım, bankacı kesimin ağırlığı

%15 dolayında kalıyordu” (Sönmez, 2010: 13). Fakat burjuvazinin mecliste bizzat yer almayan oluşu ile sınıfsal temsiliyeti arasında kurulan bu bağda ciddi bir illiyet problemi vardır. Bu konuda Türkiye'nin yorumu (2009: 138) tartışmayı sonlandırmaya yetecek denli nettir, “kapitalist toplum yaratma projesinden bahsediliyorsa, (asker-sivil bürokrasi) bunun taşıyıcılığını ve bu süreci denetlemeyi kendilerine bir misyon olarak addetmişlerse burada ciddi olarak bir temsiliyet meselesi vardır. Kendilerinin kökenleri ne olursa olsun, yani herhangi bir sınıfa ait olup olmamaları bu anlamda çok önemli değildir.” Büyük toprak sahipleri ve kentli burjuvazinin oluşturduğu hakim sınıflar; Türkiye toplumu üzerindeki egemenliklerinin politik bir kurumsallaşma süreci olarak Cumhuriyet projesini, modern devletin rasyonel örgütlenme biçimini alan bürokrasinin konsolidasyon sürecine dayandırmıştır. Hakim sınıfların dışında kalan kitlelerin bu süreçten dışlanması, sürecin tepeden devrim olarak değerlendirilmesi için geçerli bir sebep değildir ve yaşanan politik devrimin kitlesel bir tabana dayanmamış olması o devrimin sınıfsal karakteri konusunda belirleyici olamaz.

Devrimin sınıfsal karakterini, o sürecin sonunda açığa çıkan sınıfsal egemenlik ilişkileri belirler (Gülalp: 96). Cumhuriyet döneminde eski toplumsal ilişkiler sistemi üzerinde yeniden örgütlenme biçiminde açığa çıkan devlet, burjuvaziden özerklik kazanmış bir toplumsal güç değildir, Savran'ın deyişiyle “burjuvazinin eski düzenin hâkim sınıflarıyla oluşturduğu uzlaşmanın çimentosudur” (Savran: 2010: 70). Dönem itibarıyla Türkiye burjuvazisinin politik bir aktör olarak siyasal süreçler üzerindeki belirleyiciliği, içinde bulunduğu sermaye birikim aşaması ile doğru orantılıdır. Bu anlamda özgün olan, Türkiye burjuvazisinin iddia edildiği gibi devlet karşısında zayıf olması değil; İmparatorluğun dağılma sürecinde yaşananların, henüz ilksel sermaye birikimini tamamlamadan onu politik bir devrime katılmaya zorunlu kılmış olmasıdır. Fakat Kurtuluş Savaşı biçiminde açığa çıkan dinamik, bu sınıfın anti-emperyalist niteliklerle katıldığı bir devrimci mücadele olarak düşünülmemelidir:

“Türkiye Avrupa kapitalistlerine yenilmiş olsaydı, yabancılar en kısa zaman içinde bütün ticareti ve sanayiye ele geçireceklerdi. Türk burjuvazisi bir ölüm kalım sorunu ile karşı karşıya idi: Kapitalistlerin işgali altındaki liman şehirleri olmazsa, devlet kendilerini desteklemezse, yabancılar verilen imtiyazlar devam edip Türkiye her bakımdan yabancı kapitale bağlı kalırsa, yurdun öz ticareti ve sanayisi

er geç ölecekti. Tüccarı, sanayiciyi, tarım ürünlerini yabancı ülkelere satan ağa ve toprak sahiplerini devrimci kılan işe bu tehlike idi. Köylü, işçi ve küçük esnafın kapitalistler ve toprak ağalarına karşı duyduğu hoşnutsuzluk ustalıklı yabancı kapitalistlerle mücadeleye dönüştürüldü. Bunun için devrim bütün yurda yayılarak milli bir karakter aldı” (Snurov ve Rozaliyev, 1970: 19).

Kısacası bu süreç farklı toplumsal sınıfların birbirleriyle mücadelesi ile çerçevesi belirlenmiştir. Bu süreç ‘milli olanın sınırları’ içinde kalabilen burjuvazinin Türkiye coğrafyası olarak var olan ulusal pazar üzerindeki egemenlik hakkını hem alt sınıflara hem de ileri kapitalist ülkelere kabul ettirmek için verdiği bir mücadeledir (Yerasimos, 1974: 1249). Türkiye'de burjuvazinin ilksel sermaye birikim aşamasının tamamlanması, Cumhuriyet'in toplumsal kuruluş sürecine denk düşmektedir.

Toplumsal Kuruluş Süreci: Türkiye'de İlksel Sermaye Birikimi

Buraya kadar olan bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılışı sürecinde İttihat ve Terakki Fırkası ile belirginleşen milli iktisat perspektifiyle gayrimüslim burjuvazi karşısında etkin bir aktör olarak güçlenmeye başlayan yerli burjuvazinin, yeni Cumhuriyet'in ekonomik yapısının ana unsuru olduğu üzerinde duruldu. Böylece çalışmanın merkezine; “önce devlet vardı, sonra milli burjuvazi yaratılmaya çalışıldı” tasavvuru yerine, sermaye birikimi ve sınıf mücadelesinin sürekliliği konuldu. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu süreklilik içinde Cumhuriyet projesi içerisinde birikim sürecine dair yapılan çalışmalarda genellikle tartışmanın merkezine 1923 Türkiye İktisat Kongresi konulmaktadır. Kongre hakkında yapılan yorumlarda yazarların, “kalkınma” fikrine yükledikleri anlam belirleyici bir özellik taşır. Örneğin Başkaya gibi az gelişmişliğin sürekliliği tezini savunan bağımlılık kuramcıları için “Türkiye'de o zamandan bugüne uygulamaya koyulan politikalar hiçbir zaman İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen ilkelerin dışına çıkmamıştır”, Yenal gibi ulusal-kalkınmacı yazarlara göre ise “Kongre, genel iktisat politikası ile fazla ilgisi olmayan ayrıntılar üzerinde bir dizi dilekler ve Kongre Başkanı Kazım Karabekir Paşa'nın etkisinde büyük bölümü ahlaki ve hamasi olmak iddiasında boş laflardan oluşan bir Mısak-ı İktisadi çıkarmaktan öteye gitmez.”² Ana-akım

2 Krş. Fikret Başkaya, Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, 2. Basım, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2004, s. 57 ve Yenal, a.g.e., s.64.

yazında tüm toplumsal sınıfların eşit temsil edildiği yönündeki önkabule karşın; Kongre'ye katılan temsilcilerin gerçek sınıfsal yapısı ve Milli Türk Ticaret Birliği'nin süreç içindeki etkisi üzerine yapılacak basit bir gözlem mevcut toplumsal yapı içerisindeki hâkim sınıflar konusundaki tezimizle uyumlu sonuçlar vermektedir (Türkey: 142, Başkaya: 40).³

Bu tartışmaların ötesinde, Kongre'de alınan kararlardan en dikkat çekici olan Aşar vergisinin kaldırılmış olmasıdır. Modernist resmi tarihte “yoksul köylünün üzerindeki baskıyı kaldırmayı hedefleyen ilerici bir hamle” olarak kendisine yer bulan bu soruna hegemonik söylemin analizi düzeyinde yaklaşan kimi yazarlar aşar vergisinin kaldırılması kararına yeni yönetimin meşruiyet kaygısı düzeyinde yaklaşırken, devlet-sermaye ilişkilerine daha araçsalcı yaklaşan yazarlara göre bu verginin kaldırılması küçük çiftçilerden çok büyük toprak sahiplerini yükten kurtarmayı amaçlamaktadır. Şüphesiz ki gerçekleştirilen eylem ile amaçlananın ne olduğundan daha önemli olan tarihsel olarak o eylemin sonuçlarıdır ve bu noktada sadece iki farklı bakış açısı ile ulaşılabilir; geçmişe soyut bir başarı kıstasıyla değer biçmek veya o tarihsel vakanın sınıfsal ilişkiler bağlamındaki gerçek sonuçlarına odaklanmak. Birinci tür yaklaşımın örneği, aşarın kaldırılmasının sermaye birikimine olumsuz etkileri sebebiyle bir başarısızlık olarak değerlendirilmesidir. Buna göre, dünya kapitalist ilişkiler sistemindeki yeri sebebiyle ileri kapitalist ülkeler gibi herhangi bir dış sömürge olanağı bulunmayan Türkiye aşar vergisinin kaldırılmasıyla kırsal alanda yaratılan değeri kentsel alanlara transfer etme olanağını yitirmiştir. Bu sebepten dolayı, kalkınma yolundaki diğer ülkelerin başlangıç sermayesini oluşturma kaynağı olan iç sö-

mürü mekanizmalarına sahip olmadan Türkiye'nin kalkınma sürecine girmiş olması bir başarısızlıktır (Önder: 263-264). Bu yorumda belirgin bir biçimde; kalkınmaya katkı sağlayacak bir sanayileşme tahayyülü ve sanayileşmeye katkı sağlayacağı için ilerici değer atfedilen bir sermaye birikimi kavramsallaştırması vardır. Fakat aşar vergisinin kaldırılmasının sınıfsal anlamıyla asıl sonucu, devlet bütçesinde yaşanan gelir kaybının telafisinin dolaylı vergilerle kentte yaşayan işçilere yüklenmesidir. Özellikle şeker ve gazyağı gibi temel gereksinimlerdeki vergi artışıyla kapatılan kaybın ağır maliyeti piyasaya tüketici olarak çıkan kentli işçi sınıfına yüklenmiştir (Boratav, 41-42).

Yeni devletin örgütlenme sancıları ile geçen kuruluş süreci sermayenin hâkim etnik yapıya doğru el değiştirmesini hızlandırmıştır. Koraltürk'ün de (2011: 69) belirttiği gibi yeni Türkiye devletinin ulusal sınırlarının uluslararası alanda tanınacağı “Lozan'da Türk delegasyonunun başında bulunan İsmet (İnönü) Paşa ile dönemin başvekili Rauf (Orhan) Bey arasında cereyan eden yazışmalardan, Batı Anadolu'da Rumların terk etmiş oldukları taşınmaz malların üçte ikisinin 2 Aralık 1922-23 Ocak 1923 tarihleri arasında yağma ve işgale uğradığı anlaşılmaktadır.” Buna göre savaş sonrasının belirsiz ortamında hukuki anlamıyla bir otoritenin henüz kurulamamış olması durumu gayrimüslimlerin bıraktığı malların yağma ve işgaline uygun zemin hazırlarken, dönemin hükümeti gerçek sahipleri terk ettirilen bu malların korunması konusunda gönüllü davranmamıştır. Hatta kimi bölgelerde, hükümet otoritesini temsil edenler bu yağma ve işgal sürecine doğrudan katılmıştır (Koraltürk: 81). Fakat yeni siyasal rejimin temsilcisi olarak Ankara hükümeti, güvenlik sorununun özellikle de işgale karşı yürütülen bir savaşta temel bir meşruiyet sorunu olduğunun bilincindedir. Kurtuluş Savaşı ile belirginleşen dış güvenlik sürecinin, ulusal sınırlar içerisinde iç güvenlik tesisatı ile pekiştirilmesi gerekliliği iç hukuk yolları kurumsallaşırken polis teşkilatının da yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmıştır. Rejimin hem halk gözündeki meşruiyetini hem de toplumsal alana müdahale yetkisini oluşturan bu sürecin temel anlamı pazar ilişkileri ile bir arada var olması mümkün olmayan asayiş sorunlarının denetim altına alınmasını zaruri kılmıştır (Ergut, 2004: 298-308).

Siyasal otoriteyi temsil eden Birinci TBMM'in kendi içinde yaşanmakta olan iktidar mücadelesi de bu sürece paralel bir şekilde ilerlemiştir. Meclisteki hiziplerin önce iki gruba ayrılması, Birinci Grup olarak da bilinen Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk

3 MTTB'nin kuruluş amacı şudur: “Müslüman-Türk tüccar içinde ithalat ve ihracat ile uğraşanlar, toptancı ve yarı toptancılar arasında hakem olarak görev yapmak; tüccarların konsorsiyum ve tröstler gibi birlikler oluşturmasına ve bu birliklerin hükümetin denetim ve himayesinde ithalat ve ihracat işlerinde egemenliğini sağlamaya çalışmak; ülkenin ticari yaşamına katkısı olacak olayları izleyerek ve inceleyerek iktisadi meselelerde hükümete tüccarın ve ülkenin yararına olacak önerilerde bulunmak; yerli girişimci ve şirketleri Batılılara tanıtmak; Batıdaki iktisadi, mali ve ticari hareketlerden yerli unsurları haberdar etmek; ülkenin doğal kaynaklarının işletilmesinde, yabancı sermayenin kanunlara uygun olarak kurulacak şirketlerle ortaklık kurmalarına çalışmak; tüccar arasında milli ve mesleki ahlaki gelişirmeyi sağlamak, buna aksi hallerde hakem olarak görev yapmak; tüccar arasında dayanışmayı sağlamak ve mesleki gereksinimleri gidermek; kitle halinde gerektiren olaylarda tüccarı temsil etmek.” Milli Türk Ticaret Birliği Nizamname-i Esasi, İstanbul: Evkaf Matbaası, 1922 (aktaran M. Koraltürk, a.g.e., s. 130).

Fırkası'na dönüşmesi ve daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla örgütlenecek olan muhafefeti ortadan kaldırmasıyla tamamlanan bu süreç erken cumhuriyet dönemi boyunca siyasal karar alma mekanizmalarını elinde bulunduracak olan tek parti yönetiminin kurulmasıyla tamamlanmıştır. Karpat'ın da (2007: 49-57) belirttiği gibi, Halk Fırkası kökenleri herhangi bir toplumsal yapının derinliklerine uzanmış siyasal bir hareketin uzantısı olarak ortaya çıkmıştır ve partinin henüz kuruluşunda kendini özdeşleştirmeye gayret ettiği Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile arasındaki temel bağlantı Mustafa Kemal'dir. Zira, başlangıç aşamasında ARM-HC hareketi kendi içerisinde İslamcılık'tan halkçılığa, milliyetçilikten sosyalizme varan çeşitli ideolojileri barındırmaktaydı. Oysa Cumhuriyet'in ilanı birlikte CHF bu farklı ideolojileri barındıran geniş tabanlı bir halk hareketi olmak yerine küçük bir grup hareketi niteliği kazanmıştır. Tüm siyasal iktidarı tek bir partinin yetkesinde toplayan bu sürecin nihai sonucu, devlet yönetimine katılım kanallarının kapatılmasıyla beraber bürokrasi ile siyasal yapı arasındaki ayrımın neredeyse ortadan kalkmış olmasıdır. Bu noktada; sermaye birikiminin gereklilikleri ile siyasetin sağladığı etkin nüfuz arasındaki bağıntı, dönemin bu özgül koşulları altında incelendiğinde, bir yönetim biçimi olarak kalkınma, sanayileşme ve modernleşme söylemlerinin kurguladığı bürokrasi/burjuvazi ikiliğinin gerçek karşılığı bir kez daha sorgulanmıştır olacaktır.

Cumhuriyet projesinin can damarını oluşturan yerli burjuvazinin sermaye birikiminde ulaştığı aşama ile Birinci Dünya Savaşı esnasında İttihat ve Terakki gözetiminde sürdürdüğü karaborsa faaliyetleri arasındaki devamlılık hatırlandığında Türkiye'de kapitalist devlet aygıtının yönetim rasyonalesinin kökleri Osmanlı'ya değin götürülebilir. Bu rasyonel, devlet ile burjuvazi arasındaki ilişkiyi söylendiği gibi karşıt ya da özdeş değil, bileşik kılan ana unsur olmuştur. Özel ve kamusal firmalar arasındaki ayrımın netliğini yitirdiği İTH dönemi gibi Cumhuriyet döneminde de özel girişimcilik ve kamu görevleri bir arada yürütülmekteydi. Bu ilişki sisteminin açığa çıktığı en net alanlardan bir tanesi ise bankacılıktı. Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında Türkiye'de mevcut 13 yabancı bankaya karşılık özel yasayla kurulmuş iki eski banka (1869 İstanbul Emniyet Sandığı ile 1888 Ziraat Bankası) ile iki ticaret bankası (1914 Adapazarı İslam Ticaret Bankası ile 1917 İtibar-ı Milli Bankası), on üç tane de yerel banka vardı (Tunçay, 2005: 201). Gayrimüslim burjuvazinin Cumhuriyet öncesi dönemdeki

hâkimiyetinin simgesi olan Osmanlı Bankasının yerli burjuvazinin kolektif hafızasındaki olumsuz imajının yanı sıra, sermaye birikim döngüsünün kurucu unsuru olarak para sermayeye ulaşım zorunluluğu bu süreçte yeni bir bankanın oluşumunu kaçınılmaz kılmış ve 1931'e kadar üçü özel yasayla olmak üzere dört önemli banka kurulmuştur: 1924 İş Bankası, 1925 Sanayi ve Maadin Bankası, 1927 Emlak ve Eytam Bankası, 1930 TC Merkez Bankası.

Bu gereksinimi karşılamak üzere kurulan Türkiye İş Bankası bu anlamda sembolik bir öneme sahiptir. Zira banka, Kurtuluş Savaşı'nın kritik dönemlerinden olan Büyük Taarruz'un yıl dönümü olan 26 Ağustos 1924'te kurularak yeni rejimin simgesi olmuştur (Bali, 2000: 203). Özel sermaye ile kamusal kaynakların birincisi lehine bütünleştiği bu süreç, bir yönetim projesi olarak ele alınması gereken "istikbaldeki kalkınma" söyleminde derin bir yer tutan kapitalist sanayileşme sürecinde maliyetleri toplumsallaştırırken kârı özelleştirmenin önemli bir örneğidir. İdealist tarih anlatısında yönetici kadronun kalkınma özlemi olarak geçen şeylerin*, yönetici kadronun büyük bir bölümünün kapitalistleşirken kullandığı siyasal bir söylem olduğu çok açıktır. İş Bankası örneği ile ilgili şu veriler bu durumu destekler niteliktedir:

"13 yönetim kurulu üyesinin tamamı milletvekiliydi, devlet bankaları ve devlet teşebbüsleriyle bağlantıları karmaşıktı. Sanayiciler bu bankayı bürokrasiyle yapılacak olan pazarlıklarda kullanılacak ortam olarak görüyorlardı. İş Bankası'nın iştiraki olan bütün şirketlerin yönetim kurulu üyeleri arasında yüksek bürokratlar ve milletvekilleri vardı. Bürokrat sınıfının bu şekilde yer almadığı büyük bir sanayi kuruluşunu düşünmek mümkün değil gibiydi. 1931 ile 1940 arasında kurulan şirketlerin %74.2'sinin kurucuları bürokratlardı" (Keyder: 136).

Fakat daha önce de belirtildiği üzere; bütün şirketlerin yönetim kurulunda yer alıyor ve bunun doğal bir sonucu olarak kendi çıkarları burjuvazinin çıkarları ile bütünleşiyorsa bürokrasinin bu ifadede neden kendine başına bir sınıf olarak tanımlanmaya devam edildiği pek açık değildir. Üstelik İş Bankası, bürokrasi ile burjuvazinin çıkarlarının bütünleşmesinin tek örneği değildir. Örneğin, bu dönemde tüm sürecin kamu kaynaklarının "amaçlı" kullanımı ile idame ettirilmiş olması bir yazarda şu şekilde ifadesini bulmaktadır; "yabancı tekeller ile onların yerli temsilcilerinin İstanbul'daki imtiyazlı şirketler ile yerli temsilcilerinin pusuda bekledikleri bir ortamda girişilen devlet

eliyle müteşşebis yaratma çabası Ankara'nın havasını çabucak değiştirecek ve politikacıların çoğu politik nüfuzlarına dayanarak zenginleşme ateşine kapılacaktır” (Avcioğlu, 1977: 416). Bu ifade her ne kadar burjuvazinin yaratıldığı tahayyülünden beslenen bir dil kullanıyor olsa da devlet aygıtının sermaye birikim sürecinde etkin kullanımı hakkında yerinde tespitler sunmaktadır. Fakat yönetici kadronun bir bölümünün bu ilişkilerin dışında yer almış olması, pek çok kaynakta bu çıkar ilişkilerinin istisnai bir grubun afe-rizmi olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Fakat asıl istisnai olanın bu ilişkilerin dışında kalmak olduğunu düşünmek için yeterli derecede kanıt vardır.* Kibrit fabrikasının tekelleştirilmesinden, Hamdi Başar ve arkadaşlarının özelleştirilen Liman İnhisarı'nın başına neredeyse sermayesiz bir şekilde geçmesine kadar bu tezimizi destekleyecek zengin örnekler sunan Avcioğlu'nun aşağıdaki alıntısı, yönetici kadro için, “istisnai olan”ın çıkar ilişkilerinin dışında kalmak olduğuna dair önemli ipuçları sunar. Ankara'nın yeniden yapılanması esnasında yaşanan arsa spekülasyonları ile önemli oranda zenginleşmenin yaşanacağı süreç şöyle özetlenmektedir: “Ankara planını yapan şehirci Jansen sormuştur: ‘Gazi Paşa'nın bir şehir planını uygulayabilecek kadar kuvvetli bir idaresi var mıdır?’ Falih Rıfkı'ya göre bu soru ‘rahmetli lideri iyice kızdırmıştı. Nitekim sonraları, hiç kimsenin yapmak değil, yapılmasını hatrına getiremediklerini yaratan Atatürk'ün bir şehir planını uygulayabilecek kuvvetli idaresi olmadığı anlaşılmıştır” (Avcioğlu: 432). Kentin yeniden inşa sürecinin bürokrasinin geniş bir kanadı için bir zenginleşme fırsatına dönüşmesi engellenememiştir.

Ana-akım anlatıda bürokrasi, uluslararası baskıların ve iktisadi gelişmişlik düzeyinin verdiği sınırlar içerisinde karar vermeye çalışan tek merci olarak ele alındığı için Cumhuriyet dönemi liberal ve devletçi tanımlamalarıyla iki bölüm olarak ele alınmaktadır. “1920’li yılların sonuna kadar liberalizmi deneyen devletin, 1930’lardan sonra devletçiliği tercih etmesi” biçiminde kabul gören bu tarihsel tasarıda, yaşanan “iradi” değişikliğin sebebi bürokrasinin iradesi üzerinde tek kısıtlayıcı olarak ele alınan “dışsal” baskılarda yaşanan değişimdir. Bu tek yönlü ele alış tarzında en sembolik olgulardan bir tanesi, 1929 yılına kadar iç pazarın dış ticaretten korunmasını sağlayacak bir gümrük tarifesi uygulananıdır. Birçok kaynakta bu durum, Lozan Anlaşması ve eki Ticaret Sözleşmesi’ne 1923 yılından itibaren Türkiye’nin beş yıl süre ile gümrük tarifelerini arttırmaması şeklinde

bir hüküm konulmuş olmasına bağlanmaktadır. Fakat dışarıdan içeriye tek yönlü bir tahakküm biçimindeki bu analiz, sürecin iç dinamiklerle ilişkisinin gözden kaçırılmasına sebep olmaktadır. Bu analiz biçimine eklenmesi gereken, bu dönemde büyük kârlar sağlayan dışa bağımlı ürünlerde korumacılığa gidilmesine ticari sermaye örgütlerinin de karşı çıkmış olmasıdır. Yerli sanayi üzerindeki yıkıcı etkisi göz önüne alınarak bugünden geriye irrasyonel ilan edilen bu durum, ticaret sermayesinin belli bir birikim aşamasına ulaşması için elzemdir. Bir tarım ülkesi hüviyetiyle, büyük toprak sahibi eşrafın politik karakteri de bu tür bir birikim sürecini destekleyen bir başka etkidir. Özellikle Ziraat Bankası’ndan eşrafa sağlanan krediler, kefil gösteremediği için kendisi dolaysız olarak kredi başvurusu yapamayan köylülere yüksek faizli borç kaynağı olmuştur. Krediyeye ulaşma imkanı daha yüksek olan eşraf tefecilik faaliyetlerinde; bankadan %12 faizle aldığı kredileri köylülere %200’e kadar varan bir faizle ulaştırmaktadır (Yerasimos: 1257). Tarım sektörüne sağlanan ve büyük oranda büyük toprak sahiplerinin faydalandığı her türlü devlet desteği; dış ticaretten yüksek kârlar sağlayan, sınaî yatırım yapacak birikime ve hevese sahip olmayan ticari sermaye açısından da kazançlı bir durumdur.

Bu yıllarda Türkiye sanayisinin genel yapısına baktığımızda karşımıza veri olarak 1927 Sanayi Sayımı çıkar. Sayım sonuçlarına göre, bu dönemde Türkiye’de hâkim üretim tipi fabrika sanayi değil, atölye tipi sanayidir. Bu imalathanelerden elde edilen üretimin ölçeği, sanayide küçük meta üretiminin yaygın olduğunu göstermektedir (Başkaya: 45). Aynı yıl hazırlanan Teşvik-i Sanayi Kanunu sanayileşme odaklı kalkınma projesinin belirginleştiği hukuksal yapıyı hazırlamıştır. Öyle ki 1927’de 470 firma bu kanundan faydalanabilirken 1930’ların son yılında bu sayı 1141’e, neredeyse üç katına ulaşacaktır. Buna ek olarak özellikle İş Bankası’nın sermaye hareketliliklerine getirdiği dinamizm ve Türkiye’den çekilmeye başlayan yabancı sermayeye ait sanayi yatırımlarının 1928 yılından itibaren millileştirilmesi sürece ivme kazandıracaktır. Fakat öncesinde, yani 1920’li yılların sonuna gelindiğinde Türkiye’de yerleşmiş bir sanayi altyapısının oluştuğu söylenemez. İthalat odaklı birikim sürecinin tıkanarak kendini yeniden üretmediği noktada, Cumhuriyet projesinin rol modeli olan ileri kapitalist ülkelerin sanayisine ulaşma hedefi bir kalkınma söylemi olarak hegemonik bir dil kazanmış, kamu kaynaklarının sınaî altyapı imkanları için kullanımını bir ihtiyaç olarak doğurmuştur. Fakat ticaret

sermayesinin bir bölümünün üretkenlik kazanması anlamına gelen bu sürecin tarihsel anlatımında, ortaya çıkan ihtiyacın devlet bürokrasisinin taleplerine atfedildiği görülür.

Dönemin politik atmosferinde Kemalizm'in özünde zaten "devletçi" olduğu şeklinde yaygınlaşan siyasal söyleme karşı Berkes'in de (1975: 97) belirttiği gibi kendi rol modellerinden daha geç kapitalistleşen toplumlarda bir ekonomik kalkınma programı olarak ele alınması gereken bu süreçte "devletçiliğin" bir ideoloji ya da siyasal doktrin olarak ele alınması doğru değildir. Diğer yandan ekonomik bir program olarak birikim dinamikleri içinde ele alınıyorsa, sürecin neden devletçilik olarak isimlendirilmesi gerektiği de çok açık değildir. Türkiye'de bu kavramın yaygınlaşmasında etkili olmuş bir çalışmada genel hatlarıyla "devletin devletçiliği uygulama kararı alması"nın sebepleri; Serbest Fırka denemesinde belirginleşen politik kaygılar, yabancı sermayeye paravanlık eden yerli özel sermayeye karşı kuşku ile bakılmaya başlanması, büyük buhranın patlak vermesi ve Sovyet sisteminin bir başarı örneği olarak planlamayı teşvik etmesi olarak ele alınmaktadır (Boratav, 1974: 136-139). Dönemin genel atmosferine dair önemli ipuçları veren bu yorum, bize birikim stratejisinde yaşanan değişimin sebeplerini vermektedir. Fakat diğer yandan aynı yoruma hâkim olan "kendi yerli sermayesine kuşku ile bakan devlet" formülasyonu kapitalizmde ekonomi ile siyaseti birbirinden ayıran fetişin sonucunda oluşmuş bir ifade gibi durmaktadır. Bunun sonucunda birikimin sürekliliği gereğince devlet aygıtının rolünde yaşanan değişiklikler kamu otoritesinin ekonomi üzerinde işlettiği bir irade olarak ele alınmaktadır. Ontolojik açıdan, yapılan bu ayırım ise etatizm tasarısını yaygınlaştırarak onun çeşitli politik formlarda yeniden üretilmesine sebep olmaktadır. Örneğin, politik olarak sivil toplumcu bir çizgide sorunu ele alan idealist tarih anlatısında bu dönem hakkında "devletçilik, bir an için patrimonyalizmin yeni bir cephesi olur" ifadesi yer almaktadır (İnsel: 165). Fakat sermayeyi temsil eden aktörleri değil, sermaye birikiminin kendisini merkeze alan tarihsel olarak karşılaştırmalı bir analiz bu yorumun geçersizliğini göstermektedir. Toplumsal alanda bir bütün olarak yaşanan ve tüm sınıflar arasında kesintisiz bir mücadele anlamına gelen birikim süreci, çoğu zaman tek bir anda dondurularak analiz edilmeye çalışılan sınıfların dinamik doğasını yakalamamıza olanak verecektir. Bu da ele aldığımız sınıfların davranış kodlarını, birikimin farklı aşamalarında tekil ve kendine özgü olarak incelenmesini

gerektirir.

Bu noktada, Cumhuriyet'in henüz ilk yılında hükümetin doğrudan veya kamu-özel işbirliği ile sanayi birimleri kurmasını öngören bir yasa tasarısının reddedildiğini hatırlatan Küçük'ün de (1985: 226) belirttiği gibi, asıl olan bürokrasinin egemenliğinin pekişmesi değil sermayenin dönemsel ihtiyaçlarının böyle bir değişimi zorunlu kılmasıdır. Bu dönüşümün konjektürel zeminin oluşmasında Lozan Antlaşması'nın ticari konulardaki hükümlerinin getirdiği kısıtların ortadan kalkması ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın yarattığı daralmanın etkisi büyüktür. Fakat erken kapitalistleşen ülke sermayelerine Türkiye ekonomisi üzerinde tek belirleyicilik rolü atfedilmemesi gerekir. Çünkü ekonomik krizin, "kalkınma yarışı"na geç katılan diğer az gelişmiş ülke ekonomilerine nazaran bu dönemde Türkiye açısından etkileri daha hafif yaşanmıştır. Bu dönemde, ileri kapitalist ülke sermayeleri ile görece kısıtlı bir eklemlenme süreci içerisinde olan Türkiye'nin tarımsal ihracat yapan diğer ülkelere farklı olarak tarımsal ihracat ürün çeşitliliği daha yüksektir (Başkaya: 74). Mali krizin gerçek sonuçları iç birikim sürecinde yaşanan tıkanma ile açığa çıkmış ve hâkim sınıf koalisyonu içerisinde zaruri bir strateji değişimini gündeme getirmiştir.⁴ Aslında, üretken sermayenin örgütlenme çabalarının başlangıcı 1920'lerin ortalarına uzanmaktadır. Bu tarihlerde İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası içerisinde yaşanmaya başlanan iç çekişme iktidar bloku içerisindeki iki fraksiyonun çıkarlarının ayrıştığını göstermektedir. Koraltürk'ün de (1999: 294) belirttiği gibi; uzun bir süre bağımsız bir sanayi odası kurmasına izin verilmeyecek olan sanayi burjuvazisi henüz 1927 yılında İTSO dışında Milli Sanayi Birliği adını taşıyan ve dernek statüsünde bulunan bir çatı altında örgütlenmeye başlamıştır. Özellikle kriz döneminde tarımsal ürün fiyatlarının düşmesinin, sermaye sahibi sınıfların bir kısmı için ticari faaliyetleri çekici olmaktan çıkararak, üretken faaliyetlere geçişe teşvik etmesi kaçınılmaz bir eğilim olmuştur.

4 Bu konuda 1930 yılında toplanan Sanayi Kongresi'nde farklı sektörlerden toplanan 50 rapor sonucu oluşturulan Genel Komisyon raporundaki şu ifadeler ilgi çekicidir: "Sanayi sermayesi bizim gibi yeni gelişmekte olan ülkelerde daima ticaret sermayesi kaynaklarından akar. Bu akış ticaret alanında bir birikim sonucu olur. Bu birikimi yapan ise ancak ticaretteki kârlı satıştır. Hâlbuki elde mevcut istatistiklerden anlaşıldığına göre gerek dışarıda ve gerekse içeride içerideki ticaretimizde kâr ölçüsü kısmen düşüklük göstermektedir." 1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, Ankara: Bildiren Basın, 2003

Kriz dönemlerinde devletin işlevinin yeniden tanımlanması gelişmiş ülkelerde kamu kaynaklarının talebi arttırmaya yönelik olarak kullanılmasını gerektirirken, Türkiye gibi dönemin yeni kapitalistleşmeye başlamış bir ülkede ulusal sermaye birikimine kanalize edilmesini zorunlu kılmıştır (Minibaş, 2003: 19). Bu durum ise toplumsal ilişkilerdeki stabilitenin daralması anlamını da içeren kriz döneminde, altyapı imkanları kamusal kaynaklarca yaratılacak olacak sanayileşme sürecini, politik alanda bir kalkınma söylemi olarak türetmeyi gerektirmiştir. Kısacası bir bütün olarak sanayi toplumu diskurunun ardında tek tek sermayedarların sanayi burjuvazisine dönüşümünün izleri vardır, ki bunun da en belirgin özelliği yapılan yatırımların sektörler arası organik bir ağ oluşturmadan direkt en kârlı alan olan tüketim mallarına yönelmiş olmasıdır. Ayrıca dünya ticaret hacminin daralmasının bir sonucu olarak tarım ihraç ürün fiyatlarının düşmesinin, sanayi merkezli yeni birikim stratejisi açısından birkaç avantajı daha vardı. Tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi içerideki sanayi girdi maliyetlerini düşürme olanağı sunarken, işçilerin kendisini yeniden üretmesi için gerekli temel besinlerin ucuzlaması genel ücret düzeyini de aşağıya çeken bir unsur oldu. Sönmez'in de ifade ettiği gibi (2010: 105), "bu dönemde yatırım yapacak olan sanayici Teşviki Sanayi Kanunu gereğince gümrüksüz girdi ithali olanağından yararlanabilecek, düşük fiyatlı tarım mallarını girdi olarak kullanacak, düşük işçi ücretleriyle mal üretip, yüksek gümrüklerle dış rekabetten korunan pazarda yine Teşviki Sanayi Kanunu'nun sağladığı olanaklarla mal satabilecekti."

Bir önceki on yılda gerçekleşen vetirenin ardından 1930'lar, birikim rejiminin işleyişinde ciddi bir dönüşümle başlamış ve sanayi ekonomide asıl ağırlık merkezi olmuştur. Bu durum ise toplumsal yapının tüm katmanlarının bu dönüşüme paralel olarak yeniden örgütlenmesi gereğini doğurmuştur (Kuruç, 1987: 150). Serbest Fırka deneyimi ile açığa çıkan toplumsal infial haline karşı bir dizi siyasal tedbiri de barındıran yeni model, madun sınıflardan istikbaldeki kalkınmış Türkiye için bir dizi fedakarlık talep ederken iktidar bloku içerisinde yer alan hâkim sınıfların mevcudiyetini de söylemsel olarak gizemleştiriyordu. Fahiş kâr peşinde koşan burjuvazinin devlet kontrolü altına alınması biçiminde formüle edilen bu söylem, tüm toplumsal sınıfların yanı sıra burjuvaziye de denetim altına almak isteyen devlet tasarısını pekiştiriyordu. Bu tahayyüle göre; kontrolden çıkan, "şahsi teşebbüs zihniyeti nasıl olursa olsun kendi kesesini doldurma-

ya, kendi kursağını şişirmeye bakmış ve liberalizmin insafsız, kayıtsız ve hudutsuz kazanç hırsı ile yanmış" burjuvazinin yarattığı "bu aksaklığı, ahenk bozukluğunu ilk duyanlar yine yeni ve modern Ankara'nın kuruluş ve yapılış yıllarında öz işleri üstünde pişen, olgunlaşan insanlardı" (Ronart, 1937: 155). Temsil meşruiyetini yeniden tahsis etmek isteyen siyasal iktidarın da varlık sebebini pekiştirecek olan bu dil, otoriter kimliği 1930'lu yıllarda da sürecek olan devlet yönetimine yeni bir alan sağlıyordu. Özellikle Kadro dergisi çevresi etrafında kümelenen bir grup aydınının ideolojik bir anlam dünyası yüklemeye çalıştığı bu bürokratik projenin asıl yürütücülerinin uygulamaları ise gerçekte Kadrocuların tasavvur ettikleri "devletçilik" hadlerinin dışındaydı. Yeni birikim modelinin asıl sacayaklarını iki tip uygulama oluşturmaktaydı; sanayide devlet işletmeciliği ve liberal bir ekonomide piyasa ilişkilerinin belirlenmesi gerektiği varsayılan fiyat mekanizması ile dış ticaretin bürokratik kontrol altına alınması. Ve bu modeli bir öncekinden özgün kılan ise; "devlet tekellerinin imtiyazlı şirketlere devri, devletin özel teşebbüse iştirak etmesi, devlet işletmelerinin özel sektöre devredilmesi gibi daha önceki eğitimlerin" son bulmuş olmasıdır (Boratav, 1974: 135).

Bu sürecin sembolik olaylarından biri de Mustafa Şeref olayıdır. Devlet aygıtının hangi amaçlarla ve ne ölçüde kullanılacağı konusunda sınırı aşarak özel teşebbüsçülüğün önündeki imkânları kısıtlayacak önlemleri gündeme getiren Şeref Bey'in Yalova Operasyonu ile bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından istifaya zorlanması ve yerine İş Bankası umum müdürü Celal Bey'in getirilmesi kendi idealleri olan devlet sınıfı tahayyülünü bir kez daha tartışmaya açan bir gelişme olmuştur. Özellikle bu olayla birlikte başvekil İsmet Paşa'nın politik tecridi ve İş Bankası grubunun nüfuzlu isimlerinden biri olan Siirt Mebusu Mahmut Bey'i basın yoluyla cevaplamak durumunda kalması "İş Bankacıların iktidarda, başvekilin adeta muhalefette olduğu izlenimini yaratmaktadır." (Boratav, 1974: 150). Celal Bey'in hukuki dönüşümlerin siyasal yönetimini devraldığı yeni dönemle birlikte kamusal ve özel sermayenin yatırım programlarının bütünleşmesi süreci daha sistematik bir nitelik kazanmıştır: birikim asıl alan olarak, bankaların söz sahibi olacağı devlet sanayi kuruluşlarında gerçekleştirilecek fakat sonrasında bankalar vasıtasıyla paylaşılacaktır. Buna göre, İş Bankası ve Ziraat Bankası devlet kontrolünde tasarlanan sanayi işlerine kredi vererek bu yatırımlarda pay sahibi olmuş ve kamu bütçesi ile büyüyen sanayide sağlanan birikim de bu

bankalar üzerinden özel sermayeye transfer edilmiştir (Kuruç: 107).

Mali piyasalarda yaşanan bu kurumsallaşma sürecine paralel olarak işletmelerin devlet mülkiyetine devredildiği süreç de özel sermaye açısından oldukça kârlı geçmiştir. Örnek olarak kömür ocaklarının devrini inceleyen Rozaliyev, bu işletmelere gerçek değerlerinin çok üzerinde ödemeler yapıldığını belirtmektedir. Satın alma bedelleri saptanırken o işletmenin tüm donanımı, yapıları ve yardımcı malzemesi belirleniyor, özel bir komisyon tarafından son beş yıla ait ortalama kâr ve amortisman tutarını hesaplandıktan sonra gelecek yirmi yılda işletmenin normal çalışması durumunda sahiplerinin elde edeceği gerekli kâr oranı da hesaba katılıyordu. Zarar eden işletmeler söz konusu olduğunda ise bu bedel, muhtemel üretim-faaliyeti ve bunların iç ve dış pazarlardaki fiyatının yapay olarak hesaplanması ile saptanıyordu. İşletmelerin tüm değerine %5 faizli tahviller verilirken, bunların faizleri işletmenin devlet mülkiyetine geçtiği günden başlanarak ödeniyordu (Rozaliyev, 1978: 116).

Bu örneklerde de belirginleştiği üzere; Cumhuriyet projesi, sınıflar üstü pozisyonda bulunan yönetici bir kadronun hayata geçirme fırsatı bulduğu bir ütopyik bir fırsat değildir. "Bürokrasinin yeteneksizliği" ya da "burjuvazinin cesaretsizliği" gibi karşıt kutuplu açıklamalarda öne sürüldüğü gibi, kaçırılmış bir fırsat da değildir. Aksine bu proje, ilksel sermaye birikim koşulları olgunlaşmamış olan burjuva sınıfının devrim süreciyle eklemlenmesi ve yeni sömürü alanlarının oluşturulması bağlamında tarihsel bir vaka olarak hayat bulmuştur.

Sonuç

Tarihsel olarak erken cumhuriyet dönemi Türkiye'sini konu edinen bu çalışmanın asıl amacı Cumhuriyet projesinin sınıfsal bir çerçevesini oluşturmak ve idealist geçmiş anlayışının bir eleştirisini yapmaktır. Türkiye'de mevcut sosyal bilim geleneğinin döneme dair yargıları, politik tutumlara göre değişse de yönetsel olarak tekrar eden bir sürekliliğe sahiptir. Yapılan çalışmaların birçoğu dönemin sosyo-ekonomik gelişmelerine, siyasi aktörleri ve onların kararlarına yönelik konumlandırmalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu tip bir yaklaşım, kapitalist devletin tarihini kapitalistleşme sürecinden bağımsız, basit bir siyasi tarih konusuna indirgemektedir. Siyasetin fetişleştirilmesinin direkt sonucu ise devletin sınıfsal doğasının doğru olarak anlaşılabilmesidir.

Türkiye toplumunun kapitalizmle eklemlenme süreci, Cumhuriyet'ten daha eskidir. Cumhuriyet projesi kapitalistleşme sürecinin siyasi kurumsallaşmasının adıdır. "İstikbaldeki kalkınma" söylemi ekseninde oluşturulan hegemonik söylem, sınıf siyasetini gölgeleyen tüm yaklaşımların çıkış noktasıdır. Bürokrasiye yüklenen rol ve devlet aygıtının sınıf üstü olduğu varsayımları, bu sınıf ilişkilerinin tam olarak anlaşılabilmesinin önünü kesmektedir. Bürokrasiye atfedilen "kendi başına sınıf" ya da "tarihsel bir rolü yerine getiren aydınlar grubu" gibi roller, bu sınıfın burjuvaziyel olan karmaşık ilişkisini dışsallaştırmaktadır. Oysaki geçmişte yaşanan birçok örnek, bürokrasi ile burjuvazi arasındaki ilişkinin karşıt ya da özdeş değil, bileşik olduğunu işaret etmektedir. Cumhuriyet döneminde özel girişimcilik ile kamu görevleri sıklıkla bir arada yürümüş ve "yaratılan burjuvazi" heyulasının aksine, bürokrasi öncülüğünde büyük bir burjuva devrimi yaşanmıştır.

Cumhuriyet projesi, bürokratik sınırlar içinde, Anadolu coğrafyasındaki pazar egemenliğinin Türk burjuvazisine tahsis edilme sürecidir. Bu süreç bürokrasinin idealleri ya da burjuvaziye hizmet etmesi gibi tek boyutlu bir gerçeğe sahip olamaz. Ancak bürokrasi – burjuvazi ilişkisinde, ilki diğerini öncelemektedir. Bu çalışma iki toplumsal aktör arasındaki bileşik ilişkilerin içsel bağlarla ele alınması gerektiğine dair yönetsel bir yaklaşım sunmaktadır. Bu yaklaşım, sosyal bilimler alanında yeni bir bakış ortaya koymaya çalışan herkes için çok daha derin bir düzlemde ayrıntılandırılmayı beklemektedir.

Kaynakça

- 1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar (2003) Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, Ankara: Bildiren Basın.
- Akça, İ. (2010) "Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi", Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti, der. Evren Balta Paker, İsmet Akça, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akçam, T. (2007) "Osmanlı-Türk Belgelerine Göre İttihat ve Terakki'nin 1915'te Ermenilere Yönelik Politikaları", Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, Sayı 5, Bahar, ss. 179-220.
- Aktar, A (2006). Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm, İletişim Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1977) Türkiye'nin Düzeni, Birinci Kitap, 11. Basım, Tekin Yayınevi.
- Bali, R. (2000) Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945), 4.

- Baskı, İletişim Yayınları.
- Başkaya, F. (2004) Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, 2. Basım, Özgür Üniversite Kitaplığı.
- Bayramoğlu, A. (2002) "Asker ve Siyaset", Birikim, Sayı 160-161, ss. 28-48.
- Berkes, N. (1975) Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi Yayınevi.
- Berkes, N. (2003) Türkiye'de Çağdaşlaşma, 4. Bs., Yapı Kredi Yayınları.
- Boratav, K. (1974) 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (1998) Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, 6. Baskı, Gerçek Yayınevi.
- Cem, İ. (1986) Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Dinler, D. (2009) Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi, Praksis: 9, ss. 17-54.
- Çağaptay, S. (2002), "Kemalist Dönemde Göç ve İskan Politikaları", Toplum ve Bilim: 93.
- Dinler, D. (2009) Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi, Praksis: 9.
- Eliçin, E. T. (1970) Kemalist Devrim İdeolojisi, Ant Yayınları.
- Ergut, F. (2004) Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği, İletişim Yayınları.
- Georgeon, F. (2006) Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930), çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları.
- Gülalp, H. (1983) Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Yurt Yayınları.
- İnsel, A. (1996) Düzen ve Kalkınma Kıskaçında Türkiye, Ayrıntı Yayınları.
- Karpat, K. H. (2007) Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980, çev. Esin Soğancılar, Ankara: İmge Kitabevi.
- Keyder, Ç. (2009) Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, 14. Baskı, İletişim Yayınları.
- Kongar, E. (2007) 21. Yüzyılda Türkiye, 38. Basım, Remzi Kitabevi.
- Koraltürk, M. (1999) "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Sanayi Sermayesinin Örgütlenmesi", 75 Yılda Çarkları Döndürenler, ed. Oya Baydar ve Gülay Dinçel, Tarih Vakfı Yayınları.
- Koraltürk, M. (2011) Ekonominin Türkleştirilmesi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuruç, B. (1987) Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi.
- Küçük, Y. (1985) Planlama Kalkınma ve Türkiye, 4. Basım, Tekin Yayınevi.
- Minibaş, T. (2003) "Liberalleşme Yolunda 80 Yıl", İktisat Dergisi Sayı 440.
- Önder, İ. (2003) "Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye'de Devletin Yeri ve İşlevi", Küresel Düzen: Birikim Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları.
- Ronart, S. (1937) Bugünkü Türkiye, Devlet Basımevi.
- Rozaliyev, Y.N. (1978) Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri, çev. A. Yaran, İlkay Basımevi.
- Savran, S. (1987) "1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler", Onbirinci Tez, Sayı 6.
- Savran, S. (2010) Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908-1980, İstanbul: Yordam Yayınları.
- Sönmez, M. (2010) Türkiye'de İş Dünyasının Örgütleri ve Yönelimleri, Friedrich Ebert Stiftung Türkiye Temsilciliği.
- Şnurov, A. ve Rozaliyev, Y. (1970) Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaaları, Ant Yayınları.
- Toprak, Z. (2004) "Türkiye'de 'Sol Faşizm' ya da Otoriter Modernizm 1923-1946", Toplum ve Bilim: 100.
- Tunçay, M. (2005) Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, Dördüncü Basım, Tarih Vakfı Yayınları.
- Türkay, M. (2009) Sermaye Birikimi, Kalkınma ve Azgelişmişlik, SAV Yayınları.
- Yalman, G. (2004) "Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi", Sürekli Kriz Politikaları, haz. Sungur Savran ve Neşecan Balkan, Metis Yayınları.
- Yeğen, M. (2002) "Yurttaşlık ve Türklük", Toplum ve Bilim: 93.
- Yenal, O. (2001) Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.: Creative Yayıncılık.
- Yerasimos, S. (1974) Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Çev.: Babür Kuzucu, İstanbul: Gözlem Yayınları.